

Тетяна Семашко
Доктор філологічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
м. Київ

РОЛЬ МОВИ У ФОРМУВАННІ СТЕРЕОТИПНИХ УЯВЛЕНЬ

В основі формування національної ідентичності лежать уявлення етносу про навколишній світ, про представників іншої культури. Регуляторами такого світосприйняття є як вроджені, так і набуті у процесі соціалізації підсвідомо закладені уявлення, знання про об'єкти, поведінку, життєві ситуації певного етносу – етнокультурні стереотипи (ЕС), які набуваються за допомогою мови та об'єктивуються як вербальними, так і невербальними засобами.

Проблема вивчення ЕС (А. Агєєв, Т. Адорно, А. Байбурін, Є. Бартмінський, Ф. Бацевич, О. Белова, Ю. Бромлей, Л. Гумильов, І. Кон, В. Красних, Г. Олпорт, Т. Стефаненко, Г. Тешфел, Т. Шибутані, П. Шихірев, В. Ядов та ін.) привертає увагу дослідників своєю практичною значущістю в аспекті вивчення процесів сприйняття різними народами схожості та відмінності етнічних картин світу, визначення місця етнічної ідентичності в системі міжетнічних стосунків, регуляції безпосередньої взаємодії між представниками різних рас та етносів, з'ясування особливостей фіксації мовної етносвідомості тощо. ЕС при цьому розглядаються як проекція етнокультурних ментальних уявлень про свій/чужий етнос, фрагмент мовної картини світу, що розуміється як сукупність суджень про властивості та способи існування об'єктів дійсності, що виражаються за допомогою мовних одиниць [4, с. 10]; як «детерміновані культурою, впорядковані та фіксовані структури етнічної свідомості, що уособлюють результат пізнання дійсності етнічною спільнотою, закріплюють у свідомості людини культурні традиції, обряди, ритуали, звичаї, вірування, забобони, особливості мовленнєвої та невербальної поведінки тощо» [3, с. 147].

Походження ЕС глибоко укорінене в історичній пам'яті народу, а їх стійкість забезпечується передаванням із покоління в покоління у ході етнокультурної трансмісії різними формами. Виховання, освіта, суспільна думка, література, мова, засоби масової інформації – ось ті

канали, через які людина засвоює суспільні норми та цінності, долучається до елементів своєї культури та формує уявлення про інші етноси.

Істотно, що етнокультурні стереотипи засвоюються дітьми ще задовго до виникнення у них свідомого уявлення про ті групи, до яких вони належать. На цьому етапі ЕС виступають як генератори формування нового життєвого досвіду, заповнюють свіже бачення традиційними образами та відображають той світ, який старше покоління відтворює в своїй пам'яті, виходячи з культурної спадщини етносу. Мова при цьому відіграє провідну роль у формуванні стереотипних уявлень; вона виступає справжньою скарбницею історичного досвіду народу більше ніж будь-яка інша сфера культури. На думку В. Маслової, сукупність предметних образно-еталонних уявлень про предмети й явища, з якими людина найчастіше стикається протягом життя, в цілому формує певну стабільну мовну картину світу відображення об'єктивної дійсності [2, с. 69], в центрі якої знаходиться константно-закріплене стереотипне мовне уявлення.

Значна кількість стереотипів як результат опрацювання свідомістю сенсорних вражень об'єктивується шляхом багаторазового повторення певних клішованих фраз, які з часом набувають стійкості на рівні мови й осідають у пам'яті, формуючи певні перцептивні образи (зорові, слухові, смакові, нюхові, дотикові, сформовані у представників різних етнічних спільнот на основі специфіки сприйняття світу органами чуття) та їх оцінки щодо представників різних етносів. Щоправда, у таких оцінках подекуди бувають зміщені пропорції суттєвого та несуттєвого, об'єктивного та суб'єктивного. У означеному контексті неправомірним видається твердження, згідно з яким ЕС спотворюють реальну дійсність. На нашу думку, етнокультурні стереотипи не деформують реальну дійсність, а лише виражають прийняті в певній етнічній культурі догми, які можна пояснити звичкою носіїв стереотипів приймати думку етносу за істину. Вони принципово не можуть відповідати вимогам, що висувуються до істини, оскільки узагальнюють просто схожі суспільно-культурні явища та об'єднують їх у єдину категорію, скорочуючи до граничного мінімуму кількість відмінних рис, які характеризують дане явище.

Заразом, етнокультурні стереотипи мають характерні механізми вияву та закріплення в індивідуальній/суспільній свідомості та мові: виокремлюють стереотипи поведінки та стереотипи сприйняття, зокрема, стереотипи чуттєвого сприйняття. На думку дослідників, перша група сформувалася протягом багатьох століть і перевірена практикою кількох поколінь; ці стереотипи перейшли в ранг міфологізованих і є стійкими, непідвладними культурним змінам. Стереотипи сприйняття створюються стихійно у процесі міжкультурної комунікації, етнічних зіткнень, за допомогою засобів масової інформації. Такі стереотипи є рухливими та змінними (хоча ці зміни відбуваються дуже повільно); формуються під впливом культурних, політичних та економічних чинників; характеризують умови побутування етнічної групи; мають як плюси – збереження духовної культури етносів, так і мінуси – є бар'єром у ситуації міжетнічного спілкування.

Дослідник стереотипної поведінки А. Байбурін визнає проблему етнічної поведінки основною, оскільки, як зауважує науковець, у стереотипах поведінки яскраво виражається етнічна своєрідність культури [1, с. 125]. На нашу думку, першою сходинкою в осягненні світу та формуванні етнічної культури є стереотипи чуттєвого сприйняття. Виникнувши у процесі міжкультурної комунікації, стереотипи-уявлення, узасаднені на перцептивних реакціях, характеризуючись підвищеною емоційністю й стійкістю, становлять узагальнення про представників різних етнічних груп, виступають виразниками національної ідентичності етносу.

Отже, сформовані у межах етнічної самосвідомості, етнічні (етнокультурні, культурні) стереотипи постають як фрагмент мовно-культурної картини світу, який через посередництво вербальних і невербальних форм закріплює у свідомості етносу специфічні риси, культурні традиції та звички моноетнічного середовища; виступають регуляторами мовної етносвідомості та поведінки; виконують ряд важливих соціально-культурних функцій, де однією із основних є функція національної ідентичності в контексті полілогу культур.

Література

1. Байбурин А. К. Этнические стереотипы поведения / А. К. Байбурин. – Л. : Наука, 1985. – 330 с.

2. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
3. Селіванова О. О. Концептуалізація свого й чужого в українських пареміях / О. О. Селіванова // Наукові записки Луганськ. націон. пед. ун-ту. – Серія Філологічні науки. – Луганськ : «Альма-матер», 2004. – Вип. 5, Т. 1. – С. 214-230.
4. Топоров В. Н. Образ «соседа» в становлении этнического самосознания (русско-литовская перспектива) / В. Н. Топоров // Славяне и их соседи. – Вып. 2. Этнопсихологический стереотип в средние века. – М., 1990. – С. 4-14.